

Tyto emancipované ženy reprezentovaly ohrožení, jež přináší opuštění tradičních osmanských, islámských nebo tureckých hodnot.⁵²⁵ Dokonce ani westernisté si nepřáli, aby osmanská říše v reformě postavení žen pouze napodobila zkušenost evropských zemí. Stejně přesvědčení se objevovalo i u turkistů. Vzpomeňme například tvrzení Ziyi Gökalpa, že moderní turecká žena nebude pouhou skicou anglické, francouzské ani německé ženy.

Podobné názory ale odrážely více než jen obavu z negativních důsledků těch stránek západoevropské modernizace, jichž chtěli osmansko-turečtí intelektuálové svou společnost ušetřit. Změny ve způsobu života či vystupování na veřejnosti jen pro zábavu – a nikoli na shromážděných propagujících osvětu nebo turectví – byly volbou samotných žen. Zdá se, že intelektuálové podporovali emancipaci žen tehdy, když odpovídala jejich představám a když nad ní měli kontrolu. I z prací zastánců ženských práv je často cítit strach, že by ženy mohly vzít emancipaci do svých rukou a bojovat za svá práva příšernými radikálními prostředky.

To je patrné z odporu westernistů k západnímu feminizmu. Abdullah Cevdet například označil feminizmus za „*nelegitimní dítě extremistů materiálního pokroku*“, s důrazem na „materiální“ stránku pokroku v protikladu k (žádoucí) civilizaci. Feminizmus by u nás neměl být přijat, prohlášoval, protože ženy nemají bojovat, ale pečovat o děti.⁵²⁶ Ahmed Cevad považoval neštěstí žen za vinu mužů; nejnešťastnější jsou přitom podle něj ženy vzdělané, protože chápou svá práva a povinnosti, ale nemohou je v praxi uplatnit. Zbývá tedy jen povstání, které jim však nedoporučoval, protože by je jen vzdálilo od mužů.⁵²⁷ I Ziya Gökalp vyjádřil obavu z radikalizace žen. V básni *Rodina* vytýkal Turkům, že po mladoturecké revoluci věnovali dosud malou pozornost právům žen. Ženy by měly dostat příležitost uplatnit se, „*jinak žena promění svou jehlu v krvavý bodák a vezme si svá práva z naší ruky povstáním*“.⁵²⁸

525) Jak již bylo řečeno, přinejmenším v raných tureckých románech ale byla postava westernizovaného, povrchního – a nakonec i neúspěšného a nešťastného – muže nejen běžnějším, ale i významnějším příkladem tohoto postoje.

526) Abdullah Cevdet, *İcmal-i mukadderat-ı nisa*, s. 329.

527) Ahmed Cevad, c.d., s. 9.

528) Ziya Gökalp, *Yeni hayat*, s. 65.

Rovnost, nebo odlišnost?

Teoretické analýzy rozlišují v historii dvě formy podpory emancipace žen, užívající buď argument rovnosti, nebo odlišnosti. Zjednodušeně řečeno, první přístup požaduje, aby ženy měly stejná práva a povinnosti jako muži a aby v zákonech i nepsaných normách a chování společnosti neexistovaly rozdíly mezi pohlavími. Druhý přístup zdůrazňuje odlišnost mužů a žen; prosazuje, aby potřeby žen byly uznány jako rovnocenné mužským a aby společenské normy a zákonodárství braly ohled i na specificky ženské zájmy či zkušenosti.⁵²⁹

Až donedávna se pod vlivem anglo-amerického feminizmu koncepce rovnosti považovala za historicky převažující a tím i za kritérium pro analýzu postojů k emancipaci žen. Důraz na odlišnost obou pohlaví u aktivních stoupců ženského hnutí byl pokládán spíše za výjimku nebo za postoj „méně feministický“, než-li antifeministický. Historické práce posledních desetiletí však ukázaly, že princip odlišnosti hrál významnou roli v ženském hnutí v řadě zemí, například ve Francii nebo v Německu, a objevoval se dokonce i v Británii.⁵³⁰

Novější studie kritizují dichotomii těchto přístupů. Jestliže odlišnost může být otevřeně nebo nepřímou užívána k potvrzení podřízenosti žen, pak rovnost lze zase obhajovat asimilací, přizpůsobením žen mužským společenským normám.⁵³¹ Vývoj společenskovědního poznání vůbec zpochybňuje užitečnost podobných bipolárních výkladů. Také tato kniha naznačuje, že při analýze názorů intelektuálů 19. století na ženy nevystačíme se dvěma protikladnými kategoriemi. Ani důraz na rovnost, nebo na odlišnost neodděloval dva protichůdné přístupy k ženské otázce. To však

529) Srv. G. Fraisse, c.d., s. 48-79.

530) Karen Offenová navrhla jako alternativu odlišnosti „individualistického“ a „příbuzenského“ přístupu. První přístup zdůrazňoval abstraktnější koncepcie lidských práv a hledání osobní nezávislosti ve všech aspektech života. Druhý nepovažoval podle Offenové za základ společnosti jedince, ale hierarchický pár muže a ženy. Hájil emancipaci jako práva žen definovaných schopností rodit a vychovávat děti; na základě těchto odlišných schopností měly mít ženy podíl na společenském životě a právech. Srv. K. Offen, *Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*, *Signs* 14, 1988, 1, s. 119-157.

531) Srv. G. Bock, *Challenging Dichotomies: Perspectives on Women's History*, in: *Writing Women's History*, s. 1-23, zvláště s. 9-15; J.W. Scott, *Deconstructing Equality-versus-Difference: or, The Uses of Poststructuralist Theory for Feminism*, *Feminist Studies* 14, 1988, 1, s. 43.

neznamená, že v pracích intelektuálů nelze nalézt jeden nebo druhý z těchto argumentů, případně oba současně. Vytváření obrazu ženy jako druhého vycházelo z pojetí žen jako bytostí, které se zásadně lišily od mužů.

V prvních obdobích debat o ženách na okraji Evropy se představa o rovnosti žen a mužů objevovala jen výjimečně. Úvahy o tom, jaké místo patří ženám ve společnosti, byly zpočátku jednoznačně založeny na zdůrazňování specifčnosti ženskosti. Rozdíl mezi mužem a ženou, tvrdil ve třicátých letech 19. století Tommaseo, je rozdílem mezi silou činu a ctností utrpení. Velikost Tommaseovy ideální italské ženy spočívala v její schopnosti milovat, obětovat se a poslouchat.⁵³² Podle Šul'gina představují ženy lásku, mravnost a upřímné city, vládnou rodině a společenský život obohacují citem, skromností a krásou, zatímco muž představuje právo, čest a rozum. Vládne ve sféře veřejného života, v němž zavádí řád, povinnost a racionalitu. Žena více věří, muž více myslí; žena cítí dobro, pravdu a krásu, muž se snaží dobro, pravdu a krásu poznat. Jen ve vzájemné jednotě vytvářejí úplnou bytost.⁵³³ Také Bělinskij spojoval ve čtyřicátých letech ženy především s láskou a city. „Žena myslí srdcem a muž i miluje hlavou.“⁵³⁴

Tyto vlastnosti činily ženu odlišnou, ale ne nezbytně nižší bytostí. Často byly uváděny spíše jako důkaz morální převahy ženy nad mužem než její méněcennosti. Otázka fyziologické podmíněnosti rozdílů mezi mužem a ženou přitom zajímala intelektuály podstatně méně než jejich společenské důsledky, především úkoly spojené s mateřstvím a specificky ženské vlastnosti, které mohly prospět, nebo naopak uškodit národu. Intelektuálové věřili, že právě vzhledem ke své odlišnosti od mužů mají ženy schopnost významně působit na osud společnosti, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu. Díky své „ženské přirozenosti“ ovlivňuje žena jednotlivce i ducha budoucí generace a tím život celé společnosti.⁵³⁵ Jak napsal roku 1833 Tommaseo: „Ženy vždy přinášely národům jak velké přínášky svobody, tak i velkou pomoc.“⁵³⁶

532) N. Tommasco, c.d., s. 269-270.

533) V. Šul'gin, c.d., s. IV-V.

534) V.G. Bělinskij, c.d., s. 73. Ve stejné době oslavoval Wójcicki polské ženy pro jejich skromnost, věrnost v lásce a ostýchavost. Viz K.W. Wójcicki, c.d., s. I-II.

535) V. Šul'gin, c.d., s. IV.

536) N. Tommasco, c.d., s. 251.

Pro ty, kdo byli nespokojeni se současným stavem společnosti, ať již jim šlo o rozšíření národního uvědomění nebo o vytvoření moderního státu, ztělesňovala často žena odsouzenímhodné aspekty současného společenství. V říckém království se „slabosti“ žen, a nikoli mužů, staly symbolem negativních stránek tradice. Lenost žen, jejich marnotratnost a záliba v přepychu byly ztotožňovány s orientální minulostí pod osmanskou nadvládou, od níž se chtěl nový stát co nejvíce distancovat.⁵³⁷ Také v jiných zemích obviňovali intelektuálové ženy, že svou leností, nevzdělaností a luxusními choutkami škodí národu a brání pokroku společnosti. Kromě toho jim vyčítali, že se nezajímají o osud celého společenství. Podle Bělinského jsou ženy zcela zaujaty láskou a nutí muže, aby se pro lásku vzdali svých veřejných zájmů. Tento radikální kritik vyloučení žen ze společenského života tvrdil, že stejně jako existuje málo ideálních matek, je i málo „žen“ vůbec, ale zato hodně „samíc“.⁵³⁸

Svůj podíl na tom měla i skutečnost, že ženy jsou nevzdělané nebo že jejich vzdělání je jen povrchní a neodpovídá potřebám rodiny a národa. Homila psal ve čtyřicátých letech o slovenské ženě, že svou nevzdělaností škodí sobě i svým bližním.⁵³⁹ Italští intelektuálové si stěžovali, že „buď z nedostatku vzdělání nebo v důsledku špatného vzdělání nebo kvůli lehkovážnosti mravů či z agonie hloupého a zhoubného luxusu“ jsou ženy neschopné vysokých citů a idejí.⁵⁴⁰ Za vzdělání považují tanec, hudbu a lehkou četbu, pěstují zahálku a chlubí se svou slabostí a citlivostí, ale „nedbají o skutečné bolesti vlasti, manželů, synů...“⁵⁴¹

V očích představitelů národních hnutí tak ženy „škodily“ společnosti kromě lenosti a nevzdělanosti především nedostatkem vlastenectví. Také u nás zaznívala myšlenka, že ženy nevzdělané, které se nedokážou nebo nechtějí starat o domácnost a nezajímají se o národní záležitosti, nemohou vytvořit harmonický domov ani přispět k blahu svých rodin a národa;⁵⁴² že mužům „nevýhovují v ohledu národním“.⁵⁴³ „Má

537) E. Varikas, La révolte des dames, s. 110-111. Kritizována byla také „zčtenost“ mužů, kteří příliš dbali o svůj vzhled a holdovali západnímu luxusu. Viz též, Gender and National Identity, s. 271.

538) V.G. Bělinskij, c.d., s. 72-74.

539) Š. Homila, c.d., s. 277.

540) F. Guerrazzi, c.d., s. 12.

541) N. Tommasco, c.d., s. 251.

542) J. Veselý, Ženy české, nositelky štěstí svého národa, Praha 1888, s. 9 a 13.

543) V. Štech, Českým ženám: Nejsme s vámi spokojeni! Uprímné slovo českého muže. Praha 1898 (2. vydání), s. 1 a passim.

*jediná jen Češka za svou vlast se stydět?! Má jediná jen Češka s netečností vidět, jak hanu kydá na nás mrzkých vrahů četa?*⁵⁴⁴ stěžovali si vlastenci.

Zatímco v tomto kontextu představovala žena svou nevzdělaností a pasivitou překážku pokroku národa, jindy se naopak jevila jako příliš vzdělaná či aktivní. Charakteristickým příkladem rozporných požadavků na ženy byla náhlá změna v pohledu na jejich poslání v době společenských otřesů. Po revolucích a válkách, v nichž ženy znamenaly vítané společnosti, převládlo většinou alespoň dočasně přesvědčení, že by se měly vrátit k domácímu krbu.⁵⁴⁵

Rozpory byly typické i pro rané zastánce zlepšení ženského vzdělání. Mnozí z nich upozorňovali, že nevhodné nebo přílišné vzdělání je nebezpečné pro morálku žen a pro společenský řád. Jediným „správným“ vzděláním bylo podle řady intelektuálů to, které sloužilo potřebám vlasti, tedy které ženám umožňovalo vychovávat syny jako občany, vlastence a budoucí reformátory společnosti a dcery jako opory těchto mužů. Tommaso kritizoval povrchnost současného vzdělání žen v Itálii a chtěl, aby se soustředilo na prospěch rodiny a tím i celé společnosti. Nadměrné vzdělání spolu se zájmem o politiku však podle něj zbavovalo ženy jejich ženskosti nebo z nich dokonce dělalo „monstra“.⁵⁴⁶ Dobroľjubov, oslavovaný pro své pokrokové názory na ruské školství poloviny 19. století, viděl vzdělání dívek jako potenciálně nebezpečné, protože v nich mohlo vzbuzovat nesplnitelné aspirace.⁵⁴⁷

Nešlo pochopitelně jen o vzdělání, i když právě na ně se v první polovině 19. století často soustřeďovaly diskuse o úkolech žen. Čeští autoři, kteří se zastávali účasti žen v národním hnutí a společenském životě, psali zároveň satirické básně proti emancipaci: „*Ne – a ne! My máme vlastní práva! Jenom si jich pilně hledme, na svém stůjme! třeba sedme, jen ať nezahyne ženská sláva! Okažme jim, že jsme p a n í, mužský nic – anebo k hraní.*“⁵⁴⁸

544) G.P. Móravský, Proslov, in: Deklamovánky, s. 136.

545) Srv. kapitola 3.

546) N. Tommasco, c.d., s. 251 a 272.

547) N.A. Dobroľjubov, c.d., s. 386.

548) J.K. Tyl, Ženská rada, in: Deklamovánky, s. 177. (Důraz v originále). Srv. také K. Adamc, Ženská politika, tamtéž, s. 155-158; J.P. Koubek, Sněm ženský, Česká věcla 1847, 5, s. 1; 6, s. 1; 7, s. 1-2.

Obavy z toho, jaké důsledky by mohla mít větší vzdělanost nebo rozšíření sféry zájmů žen, se ozývaly již od samého počátku debat.⁵⁴⁹ Ale často je zastínila víra, že k tomu, aby ženy mohly plnit své poslání v rodině a ve společnosti, je nutné zlepšit přinejmenším jejich vzdělání, případně jejich postavení vůbec. Když se však ženy stávaly aktivnějšími, nejen v oblastech celospolečenského, národního zájmu, ale zvláště později ve vznikajícím ženském hnutí, zesílil odpor k emancipaci. Názory, které v počátečním období sloužily na podporu zakládání dívčích škol nebo přispívaly ke změně v pohledu na místo žen ve společnosti, mohly být nyní používány proti rozšíření ženských práv.

Myšlenku, že žena je předurčena, aby povznášela rodinu a odpovídala za její štěstí, vykládali někteří intelektuálové tak, že působnost ženy by měla být omezena pouze na domácnost a rodinu. To bylo argumentem proti společenským aspiracím žen a jejich snahám o emancipaci, které „*jsou pouze nutné důsledky nepravého názoru o úkolu ženy! Žena jest dle starodávné tradice určena k tomu, aby se vdala a byla rodičkou dětí, garancí přístích pokolení. V tom však leží (prý) kořen veškeré bídy ženského pohlaví.*“⁵⁵⁰ Sloveňští odpůrci emancipace tvrdili počátkem sedmdesátých let 19. století, že muž „*má a musí mat' vo všetkom na svete prednosť*“⁵⁵¹ a hrozili dokonce zatracením těm ženám, které si troufaly žádat jiné uplatnění v životě než „*bohom prikázanú poslušnosť manželskú*“.⁵⁵² Někteří katoličtí intelektuálové v Polsku v téže době obviňovali ženy, které se třeba jen pasivně zajímaly o ženská práva, z nedostatku rozumu a ctností.⁵⁵³

Podle odpůrců emancipace měla žena opouštět domov a rodinu, jen aby se věnovala některým společensky prospěšným činnostem – charitě, hnutí proti alkoholismu či vlasteneckým aktivitám. Širší zapojení žen do společenského a ekonomického života však považovali za narušení stability společnosti. Typický byl v tomto směru názor Vajanského, který zdůrazňoval, že život slovenského národa by vážně ohrozilo, kdyby ženy zradily své krásné přirozené poslání, péči o rodinu, a usilovaly o rovnoprávnost

549) Srv. např. M.M. Ščerbátov, c.d., zvláště s. 21-22.

550) F. Horáček, Žena, její úkol a vychování, Hradec Králové 1908, s. 26. Srv. také E. Varikas, La révolte des dames, zvláště s. 120-126.

551) Srv. J. Tkadlcčková-Vantuchová, c.d., s. 24.

552) Tamtéž, s. 45.

553) Srv. A. Winiarz, c.d., s. 187.

s muži; „zmřtvěná ženská hubí rodinu, a na rozvaliny rodin zrumí sa celá spoločnosť, rýchlejšie a istejšie, ako veneciánska veža svätého Marka“.⁵⁵⁴ V prípade ekonomických práv žien hrály někdy roli i přízemnější důvody – strach z konkurence levné ženské pracovní síly pro muže, živitele rodiny.⁵⁵⁵ Účast žen v politice zůstávala ve většině zemí dlouho pouze teorií, a proto zpočátku muže znepokojovala spíše výjimečně, například v době revolucí.⁵⁵⁶ Situace se změnila až s politizací ženského hnutí na konci 19. a počátkem 20. století.

V Rusku a v Řecku se obava z narušení společenské rovnováhy spojovala s obviňováním aktivních žen jako nositelek západní morálky a jejího rozkladného působení na společenské vztahy. Zatímco v Rusku se tímto postojem vyznačovala konzervativnější část inteligence, v Řecku byl rozšířen nejen mezi stoupenci tradice, ale i mezi představiteli moderních, „westernizovaných“ elit, kteří v něm nacházeli alibi proti výtkám, že zapominají na národní zájmy. Za problémy vyplývající z šíření westernizace proto činili odpovědnými ženy, náchylné k přejímání západních vlivů.⁵⁵⁷ Také někteří slovenští a polští intelektuálové odsuzovali emancipaci jako součást zkažené západní civilizace, jež je v rozporu s národními zájmy a s křesťanskými principy.⁵⁵⁸

Odpůrci ženských práv užívali ve druhé polovině 19. století na podporu svých názorů někdy také „vědecké“ argumenty o fyziologických zvláštěnostech a tomu odpovídajících nižších schopnostech či inteligenci žen, běžné v západní Evropě. V Řecku se pod vlivem západních prací v šedesátých letech objevil nový typ lékařsko-filozofických děl, která vysvětlovala „přirozené“ důvody odlišných, tj. nižších, schopností žen, tudíž i jejich

554) Vajanský, Reč tajemníka, s. 3 (ncstr.). (Důraz v originále).

555) Je charakteristické, že tato obava se vyskytovala zvláště často v českých zemích, kde byla zaměstnanost žen relativně vysoká a raná. Srv. např. F. Herman, Ženská otázka, sociální význam její a způsoby jejího řešení, Praha 1899, s. 107; F. Horáček, c.d., s. 168. O zaměstnanosti žen srv. P. Horská, K ekonomické aktivitě žen, zvláště s. 711-716.

556) Srv. S.Z. Pech, c.d., s. 323; N. Tommaso, c.d., s. 272.

557) Srv. E. Varikas, La révolte des dames, s. 82-83.

558) Srv. Vajanský, Reč tajemníka, s. 3 (ncstr.). O nebezpečí cizí civilizace ve vzdělání dívek srv. V. Pauliny-Tóth; Listy ku slovenskému Tomášovi, s. 97. Bronkowski tvrdil v sedmdesátých letech, že polské ženy nepotřebují tento nezdravý produkt Západu, a polské novinářky a spisovatelky zabývající se ženskou otázkou považoval za velmi nebezpečné. Srv. A. Winiarz, c.d., s. 188.

odlišných – omezených – rolí a práv.⁵⁵⁹ V Rusku užívali esencialistické argumenty odpůrci emancipace, zatímco její nejvýznamnější stoupenci popírali vrozené rozdíly v inteligenci a duševních předpokladech mužů a žen.⁵⁶⁰ V ostatních zemích nebyla tomuto „vědeckému diskurzu“ dosud věnována větší pozornost. Zdá se však, že často probíhal do jisté míry odděleně od hlavního proudu diskusí o ženách. To sice neznamená, že zůstal bez vlivu, ale přesto se většinou alespoň ve sledovaném období nestal významnějším prvkem debat o místě žen v národní společnosti. Jistou roli snad mohla hrát skutečnost, že národní zájmy oslabovaly potřebu podobné argumentace.⁵⁶¹

Po polovině 19. století užívali v diskusích o ženské otázce liberální i radikální zastánci ženských práv častěji koncept rovnosti žen. I když se mnozí intelektuálové hlásili k myšlence rovnoprávnosti jako součásti obecnějších demokratických principů, neznamenalo to ovšem, že také věřili v uplatnění zásady rovnosti žen v praxi. V Polsku obhajoval v sedmdesátých letech 19. století Prądzyński zrovnoprávnění žen ve vzdělání a v zaměstnání, v rodině i v politice, alespoň pokud to zákony dovolují. Přitom však „v zájmu morálky, rodiny a společenství“ omezoval tato práva na neprovdané ženy. V manželství se muž (rozum) a žena (srdce) navzájem doplňují a teoretické uznání rovnoprávnosti jen umožní ženám, aby se s větší ochotou podřídily převaze muže a lépe plnily své přirozené mateřské poslání.⁵⁶² U nás vyjadřoval umírněné názory Riegerův slovník. František Brábek sice v hesle „Žena“ uznával spravedlnost požadavku stejného přístupu ke vzdělání a zaměstnání, ale odmítal možnost úplné rovnosti vzhledem ke specifčnosti žen: „Proti emancipaci žen až do nejkrasnějších důsledností zásady všeobecné rovnosti v sociálním i politickém životě dá se však právem postaviti námitka, že [žena] přírodou a vlastní povahou svou jest poukázána více na domov a na rodinu než do života veřejného...“⁵⁶³

559) Viz E. Varikas, La révolte des dames, s. 127-130.

560) L. Edmondson, Women's Emancipation and Theories of Sexual Difference in Russia, 1850-1917, in: Gender Restructuring in Russian Studies. Conference Papers – Helsinki, August 1992. Edd. M. Liljeström, E. Mäntysaari and A. Rosenholm. Tampere 1993, s. 39-52.

561) V pozdější době, na přelomu 19. a 20. století, byly např. v Itálii populární práce Paola Mantegazy o fyziologii ženy. Srv. P. Mantegazza, c.d. Srv. také A.V. Hnojka, Tělo lidské s ohledem na duši lidskou. Věsrozumitelné učení o člověku. Ed. J. Pečírka. Praha 1853, s. 34-35 a 143-149.

562) E. Prądzyński, c.d., zvláště s. 294-302 a 24-25.

563) F. Brábek, c.d., s. 481.

Rittersberg, který v roce 1848 prohlašoval, že by ženy měly mít volební právo, uváděl o pár let později, že „[z]a našich dnů se mluví také mnoho o emancipaci ženských. Tato má svou lepší a svou horší stránku. Pokud se má zakládati na duševním a mravním pokroku, na dokonalejší vzdělanosti, nemůže se nic proti ní namítati, a celý dějepis učí, že právě takové národové, u nichž se ženské pohlaví nejvíce vážilo a ctilo, také nejlepšími a nejvýtečnějšími muži se honosili. Zároveň se může dokazovati, že v některých důležitých občanských právech ženštiny podnes bez potřeby zkráceny jsou. Jisté ženské ale hledají emancipaci v opovržení všemi ženskými ctnostmi a slušností, a to se ovšem nemůže při zdravém rozumu chváliti.“⁵⁶⁴

Alespoň stručnou zmínku si zde zaslouží diskuse o volebním právu žen v českých zemích, i když se týkají pozdějšího období. Spory se vyhranily zvláště v souvislosti se zvolením Boženy Vikové-Kunětické do českého sněmu roku 1912. Zastánci politických práv žen tvrdili mimo jiné, že díky své větší citlivosti a úctě k životu dané mateřstvím by ženy mohly přispět k řešení některých společenských problémů, například práce dětí, prostituce nebo otázek rodinného práva. Jejich odpůrci naopak užívali i v západní Evropě běžnou myšlenku, že ženy nemají právo volit, protože neplní vojenskou službu. Ta byla odmítána s odůvodněním, že ženy plní srovnatelnou povinnost porodem a výchovou budoucích vojáků. Nejrozšířenější námitka proti volebnímu právu žen, kterou vyslovovali i mnozí zastánci koncepce rovnoprávnosti, pak stejně jako v jiných zemích spočívala v obavě, že ženy se projeví jako konzervativní síla, a tím uškodí pokroku společnosti.⁵⁶⁵

Ani názory radikálů nebyly v pojetí rovnosti vždy zcela důsledné. Mazzini, který se po roce 1848 nepřestal zastávat plné emancipace žen jako základu společenské přestavby, odůvodňoval osvobození žen především jejich potenciálním očistným působením jako andělských bytostí, odlišných od zkažených mužů.⁵⁶⁶ I stoupenci zrovnoprávnění žen v dalších zemích užívali argument odlišnosti žen od mužů. Charakteristické je, že

564) Srv. heslo „Emancipace“ in: Rittersberg, Kapsní slovníček novinářský a konversační I, Praha b.d. [1850], s. 276.

565) Srv. např. A.M. Marek, Rovnoprávnost ženy, Ženský list 21, 1912, 20, s. 3-4; Ženy do parlamentů? Příspěvek k otázce volebního práva žen. Ed. O. Kypr. Jihlava 1912.

566) G. Mazzini, c.d., s. 20 a 23.

tvrzení o specifičnosti žen se v jejich pracích objevovala často proto, aby ukázala hranice emancipace.

Příliš zaostalá, nebo příliš moderní?

Také na okraji Evropy obsahovalo pojetí ženy řadu paradoxů. Tyto paradoxy na jedné straně vyplývaly ze stejných zdrojů jako v západoevropských pracích o právech jedince a občana, na druhé straně byly modifikovány situací v jednotlivých společnostech a kontextem marginalizace. V západním liberalismu představoval hlavní protiklad rozpor mezi univerzalistickým chápáním jedince a vyloučením ženy z této definice a s ní spojených práv. Na okraji Evropy šlo především o rozpor mezi kolektivními zájmy společenství, v němž měly ženy hrát významnou roli, a jejich vylučováním z tohoto společenství mimo jiné i na základě právě těch principů, které z nich dělaly potenciálně významnou složku komunity.

Občan ideálního moderního státu nebo příslušník představovaného národního společenství byl podobně jako v západní Evropě automaticky pojímán jako muž. Občanství i národní identita se definovaly v mužských kategoriích a z mužského hlediska: muži určovali kritéria občanství a národní příslušnosti a zároveň byli prototypem občana a vlastence. Na otázku *Co je to vlastenec?* odpovídá Tyl, že „*vlastenec musí býti řádný občan, spravedlivý člověk, milující bližní, pravý křesťan*“.⁵⁶⁷ Vlastenectví není lehká věc, „*požaduje přece mužnou sílu a trvajících horlivost... Ale právě s tímto vynakládáním sil jsou také jiné povinnosti spojeny a bez těch nemůže býti žádné vlastenectví; kdo jich nemá, nejmenuj se vlastencem*“.⁵⁶⁸ Každý národ se pyšní vlastenci, „*to jest takovými muži, kteří něčím ku spasení nebo oslavení jejich země přispěli*“ a „*[v]lastenec učiní nejlépe, když si bude vždycky mírně, ale mužně a pevně počínati*“.⁵⁶⁹

Občanství i vlastenectví mužů bylo někdy vymezováno v protikladu k vlastnostem a úkolům žen. Muži byli aktivní, ženy pasivní, muži buditelé, ženy musely být probuzeny. Jestliže intelektuálové popisovali ženy jako

567) J.K. Tyl, *Co je to vlastenec? Krátká rozprávka Pražského posla s člověkem venkovským*, in: *Týž, Čtení pro lid, Spisy XII*, Praha 1986, s. 187. (Důraz v originále).

568) *Tamtéž*, s. 186-187.

569) *Tamtéž*, s. 188-189. (Důraz v originále).